

Асылбекова Ж.М.-А.

Түркі халықтарының ежелгі және ортағасырлық тарихының батыстық тарихнамасы

Атила, Шыңғыс хан, Әмір Темір секілді ұлы варварлар тарихы әрдайым тарихшыларды қызықтырған. Бұған ғұндар туралы, Батыс пен Шығыс жылнамашылары жазған аңыздары ықпал етті. Аталмыш мақалада ағылшын тілінде жарыққа шыққан бірқатар жалпылама еңбектер мен монографияларға қысқаша шолу жасалған. Соның ішінде батыс тарихнамасында түркі халықтарының ежелгі және орта ғасыр тарихына үлкен өзгерістер жасаған тарихи зерттеулер таңдап алынды.

Қарастырылған барлық жұмыстар батыс тарихнамасындағы Орталық Азия тарихына орасан зор үлес қосқан. Сонымен қатар, осы еңбектер батыс тарихнамасының тұғыры іспетті. Бұл монографиялар библиографияға, иллюстрацияға, карталарға бай. Аталмыш жалпы шолу бұл зерттеулердің сан қырлы әрі жан-жақты екенін көрсетеді. Олардың басты ұтымды тұсы да осы. Олардың басты құндылығы – түркі мен моңғол халықтарының ерекшеліктерін, сабақтастық қағидасын және жалпылық мәселелерін негізге алуы. Сондықтан, батыс ғалымдары кең ауқымды және әралуан деректерге сүйене отырып, жоғары шеберлікпен ежелгі мен ортағасырлық түркі халықтарын зерттеуге үлкен үлес қосты.

Түйін сөздер: Түркі халықтары, тарих, батыс тарихнама, монография.

Assylbekova Zh.M.-A.

The western historiography of ancient and medieval history of the turkic peoples

The history of great barbarians Attila, Jenghiz Khan, Tamerlane has always attracted the attention of historians. Accounts of them written by western and oriental chroniclers served to spread their repute.

This article gives a brief overview of some works of generalized, monographic level, published in English and Russian. These are the elected historical studies that made the most outstanding contribution to the Western historiography of the ancient and medieval history of the Turkic peoples. All these compositions became a major phenomenon in Western historiography of the history of Central Asia. It should be emphasized that these researchers determine it. These monographs have a rich bibliography, illustrations and maps. The given overview presents the diverse, comprehensive character of these studies. Their valuable feature is an understanding of aspects of continuity, community and specificity of the Turkic and Mongolian peoples. Thus, Western historians with high professionalism on the base of extensive sources made invaluable contributions to the study of ancient and medieval history of the Turkic peoples.

Key words: The Turkic peoples, history, the Western historiography, monograph.

Асылбекова Ж. М.-А.

Западная историография древней и средневековой истории тюркских народов

История великих варваров Атилы, Чингиз хана, Тамерлана всегда привлекала историков. Этому способствовали рассказы, написанные о них западными и восточными летописцами. В настоящей статье делается краткий обзор лишь некоторых работ обобщающего, монографического плана, опубликованные на английском языке, при этом были избраны исторические исследования, сделавшие самый выдающийся вклад в западную историографию древней и средневековой истории тюркских народов.

Все рассмотренные работы стали серьезным явлением в западной историографии истории Центральной Азии. Необходимо подчеркнуть, что они её и определяют. Эти монографии располагают богатейшей библиографией, иллюстрациями, картами. Представленный краткий обзор показывает разноплановый, всесторонний характер этих исследований. Их ценной чертой является принятие во внимание аспектов преемственности, общности и специфики тюркских и монгольских народов. Таким образом, западные историки с высоким профессионализмом, опираясь на обширные и разнообразные источники, внесли неоценимый вклад в исследование древней и средневековой истории тюркских народов.

Ключевые слова: Тюркские народы, история, западная историография, монография.

**ТҮРКІ
ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ
ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ
ОРТАҒАСЫРЛЫҚ
ТАРИХЫНЫҢ
БАТЫСТЫҚ
ТАРИХНАМАСЫ**

Ұлы варварлар Атилланың, Шыңғыс ханның, Әмір Темірдің тарихы әрқашан тарихшыларды қызықтырып келді. Бұған олар туралы жазған Батыс және Шығыс жылнамашыларының әңгімелері ықпал етті. Зерттеушілерді «Ұлы варварлардың дамыған өркениетті елдерге қалай басып кіріп және кенеттен бірнеше жылдар бойы рим, иран немесе қытай әлемін қиранды үйіндісіне айналдырғаны қызықтырды. Олардың келуі, себептері және жоғалып кетуі түсіндіре алмастай болғаны соншалық, бүгінгі таңда тарихшылар оны бұл өркениеттерге жаза ретінде жіберілген құдайдың қарғысы деп түсіндірген, көне тарихшылардың үкімін қабылдауға жақын» [1]. Бірақ ғалымдар, өздері олардың өмір салтын түсінуге тырысқанда ғана оларға түрткі болған себептер және олардың қылықтарының жұмбақ қырлары түсінікті болатынын білді.

Осы мақалада ағылшын тілінде жарияланған, жалпылама және монографиялық тұрғыдағы кейбір жұмыстарға ғана қысқаша шолу жасалады, бұл жағдайда түркі халықтарының ежелгі және ортағасырлық тарихының батыстық тарихнамасына ең көрнекті үлес қосқан, тарихи зерттеулер таңдап алынды.

Орталық Азия тарихын зерттеушілердің ішіндегі ірілерінің бірі француз тарихшысы Рене Груссе болып табылады. Оның «Дала империясы» кітабы алғаш Францияда Екінші Дүниежүзілік соғыстың қарсаңында 1939 ж. жарияланды. Оның ағылшындық басылымы 1970 ж. АҚШ-та Нью-Джерси штатында, Рутгерск университетінің баспасында жарық көрді. Француз тарихшысы сол уақытқа дейін жиналған материалды жинақтап, Орталық Азия тарихына арналған көптеген мәселелерді жаңарта алды. Кітапта деректердің көлемді ауқымы негізінде антикалық кезеңнен бастап XVIII ғ. аралығындағы Ұлы даланың өміріне егжей-тегжейлі сипаттама беріледі. Баяндау автордың өзінің зерттеулеріне негізделген, ол көптеген еуропалық, қытай, парсы және басқа деректерді пайдаланған. Ол өз баяндауын скифтер, сарматтар, ғұндардан бастайды содан, Орталық Азияның ерте ортағасырлық империяларын, түркі тарихын және XIII ғ. исламның енуін зерттейді. Әрі қарай ол Шыңғыс хан империясы мен оның мұрагерлері, Шағатайлар дәуіріндегі Түркістан, қыпшақ хандығы және Әмір Темір империясы туралы баяндайды. Груссе өз баяндауын

Жоңғарияның құлауымен, кейін Қашқарияны сол кезде Қытайда билік еткен маньчжурлардың басып алуымен аяқтайды.

Түркі-моңғол халықтарының көп ғасырлық тарихын зерттей келе, ол өз жұмысының міндетін алға қояды: «Мен сіздердің саналарыңызға, үш ұлы фигура – Атилла, Шыңғыс хан, Әмір Темір билік еткен, бұл ұлы варвар халқының – олардың тарихтың ондаған жүзжылдықтары арқылы Қытайдың шекараларынан Батыстың шекараларына қалай жүріп өткенін жеткізгім келеді» [2].

Р. Груссе түркілер мен моңғолдар жайында ақылды, байсалды, қоршаған ортаның қатал жағдайларына тәрбиеленіп өскен, команда сөзі үшін әрдайым дайын, олардың әскери авантюрлары әркез оларға табыс алып келген, бұл Ғұндардың Лоянға басып кіруінен бастап маньчжурлардың Пекинге шабуылына дейін, әр он үш ғасыр бойы сол ырғақта қайталанып отырған, халықтар ретінде айтады. Бұл жеңістердің себебі келесіде, барлық бұл уақыт ішінде, көшпенділердің материалдық өндіріс саласында қатты артта қалып келгеніне қарамастан, олар өздерінің керемет садақшылары – шабандоздарымен атты әскерінің адам нанғысыз икемділігі тұрғысынан басымдылыққа ие болды». Көшпенділердің әскери басымдылығы, отырықшы елдердің оларға артиллериямен қарсы тұруына байланысты ғайып болды» [3].

Р. Груссенің ғылыми көзқарастарының қалыптасуына анналдар мектебі тарихшыларының идеялары үлкен ықпал етті. Осылайша, олардың тұжырымдамаларының арқасында, ол өзінің кітабы «Дала империясын» Моңғолияның температуралық-климаттық жағдайларын шолудан және Алтай және Тянь-Шань тау сілемдерінің дала климатына әсері туралы пайымдаудан бастайды. Бұл мектептің өкілдері сияқты, Р. Груссе өз шығармасында археологиялық, геологиялық және лингвистикалық материалдардың алуантүрлерін қолданған. Осылайша, Бродельдің жұмыстарының ықпалымен, Груссе тарихи шығыстанушылық зерттеулердің шекарасын бұрын елеусіз қалған салаларда кеңейтті. Бұл еңбектің жаңалығы, пікірі соқыр сенімнен, жалған нанымнан және жағдаятты тәсілден ада, көрнекті батыс еуропалық зерттеудің белгілі оқиғаларына көзқарасын білдіруі.

Сондықтан әрине, Р. Груссенің «Дала империясы» кітабы тарихшылардың жоғары бағасын алды. Н. Гумилёв, бұл шығарманы XX ғ. бірінші

жартысындаға еуропалық шығыстанудың шарықтау шегі деп есептеді.

Жалпылама сипаттағы жұмыстардың ішінде біздің проблема бойынша ағылшын шығыстанушысы, ислам, Түркия тарихы саласында беделді зерттеуші К. Финдлиннің «Әлемдік тарихтағы түркілер», «Turks in world history», Oxford University Press, 2005 монографиясы үлкен қызығушылық тудырады. Хронологиялық тұрғыда кітап келесі аспектілерде жалпылама айқындама береді: исламға дейінгі түркі тарихы (б.д. XI ғ. оқиғалар); түркілер мен моңғолдардың, олармен біріншілердің көптеген ортақтығы бар, ислам әлеміне енуі (XI- XIV ғғ. оқиғалар). Әрі қарай – ежелгі азиаттық империя құрылуының соңғы ұлы дәуірі (XIV-XVIII ғғ. оқиғалар). Кітап автордың қазіргі заманғы түркі халықтары туралы ой толғауларымен аяқталады. Өз зерттеуінің мақсатын К. Финдли «түркі халықтарының тарихында сабақтастық пен ерекше ойларды іздеуден көреді» [4].

Бұл зерттеуде ағылшын зерттеушісі түркі халықтарының даладан империяға және этникалық мемлекетке – Түрік Республикасына, кеңестен кейінгі бес республикаларға, Евразиядағы басқа құрылымдар мен қоғамдастықтарға және жаһандық диаспораға қозғалыс бағытын бақылайды. Кітап беттерінде автор түркі халықтарының тарихы өріс алған табиғи, экономикалық, әлеуметтік, саяси жағдайларды біріктірді. Ол, Еуразия территориясында олардың қоныстануының екі мың жылдық тарихы, халықтардың бұл көптеген және алуан түрлі топтарының кеңістік пен уақытта өздерінің ұқсастығын анықтаған, өзгерткен және жоспарлаған үдерістерге жол ашуы мүмкін екендігіне сенімді [5]. К. Финдли түркі ұқсастықтарының қалыптасуын терең өзгерістер арқылы, ең алдымен, түркілердің ислам мен қазіргі заманға біртіндеп енуі арқылы зерделейді. Оның пікірі бойынша түркі әлемін анықтайтын екі негізгі фактор бар – бұл тіл және «тілден кейін келесі ең шешуші түркі ұқсастығын жасаушы құраушы болған ислам» [6]. К. Финдли түркілердің бірігуіндегі мәдени тамырластықтың тұтастығын атап көрсетеді: «Түркі халықтарын не біріктірді, ең алдымен, Еуразияға өз қоныстануына қарай әкелген, оларда мәдени қор болды. Бұл мәдени кешен ұзақ уақыттық сабақтастықпен, сондай-ақ экзогенді элементтерді сіңіре алуға және оларды өздерінің өзгертуге деген ұлы мүмкіндігімен сипатталады» [7]. «Сабақтастық пен ұлы өзгерістерді» қамтитын түркі тарихы туралы толғана отырып, Финдли одан

екі ең маңызды өзгеруді бөліп қарайды: түркілердің исламды қабылдауы және олардың қазіргі заманға қадам басуы [8].

Шығыстанушы оларды, түркілерді мүлдем өркениетті деп санамаған «бөтендер» топтарына түпкілікті тойтарыс береді. Мұндай қабылдау бұл халықтардың көшпенді өмір салтына байланысты қалыптасқан. Ол келесідей түсіндіреді: «Өздерінің өркениеттену жағдайларында ол уақыттың өтуімен терең өзгерістерге ұшыраған».

Кей мағынада түркілер Еуразияда көшіп-қонып жүруіне қарай өркениеттер арасында бір жерден екінші жерге көшіп жүрген. Осыны жасай отырып, олар өз ұқсастықтарын бекітті орнықтырды. Олар сондай-ақ белгілі бір өркениетте ұзақ уақыт бола алатындықтарын және оның дамуына өздерінің айтарлықтай үлестерін қоса алатындықтарын дәлелдеді [9]. Финлидің түркі халықтарының тарихына олардың өркениеттер қақтығыстарын шешудегі рөлін анықтау арқылы келу тәсілі белгілі бір жаңалығымен ерекшеленеді: «Түркі тарихының басым көпшілігінің Ислам мен Еуропа өркениеттері арасындағы шекара маңы зоналарына жақын өріс алу фактісі, бұл зоналардың мыңжылдық қақтығысқа қатысу немесе қатыспау дәрежесін айқындауы мүмкін» [10].

Орталық Азияның ежелгі және ортағасырлық тарихының батыстық тарихнамасына көрнекті үлес қосқан американдық тарихшы, шығыстанушы Питер Голденнің «Дүнеижүзілік тарихтағы Орталық Азия», New York: Oxford University Press, 2011 зерттеуі болды. Американдық тарихшы бұл ұлан байтақ өңірдің тарихын ежелгі дәуірден қазіргі заманға дейін баяндайды. Кітаптың мазмұны хронологиялық тәртіппен 9 тарауда баяндалады. Аталған мақаланың Орталық Азияның ежелгі және ортағасырлық тарихы туралы тақырыбының мәнмәтінінде 1-ден 7-ге дейінгі тарауларға шолу жасауға басты көңіл бөлінеді.

П. Голден үшін сол кезеңдегі Орталық Азия ұқсастығының негізін құраушы компоненттер «рулық қауымның, тайпаның, мәртебенің, аймақтың немесе діннің байланыстары», олар көп жағдайда көп қатпарлы болды [11]. Сондықтан П. Голден Орталық Азия тарихын осы тайпалардың, тілдердің, олардың өзара әсері және уақыттың өтуімен өзара әрекеттестігінде айқындауды өзіне мақсат етіп қойды.

Питер Голден Орталық Азияны этникалық, лингвистикалық, саяси және мәдени шектерді

сәйкес тарихи мәнмәтінде араластырған өңір ретінде қарастырады. Орталық Азияның маңызы түрлі уақытта түрліше бағаланды: «Ежелгі және ортағасырлық бақылаушылар оны өркениетке маргиналды деп санады. Қазіргі заманғы тарихшылар оны Еуразия тарихының «дінгегі» немесе «жүрегі» ретінде қарастырады, өйткені ол жаңа уақытқа дейінгі дәуірдің ірі империяларына өмір берді» [12].

Кітаптың мазмұны хронологиялық тәртіппен 9 тарауда баяндалады. Кіріспеде П. Голден Орталық Азия тарихи тұрғыда екі экологиялық өмір салтын біріктірді деп атап көрсетеді: дала көшпенділері мен оазистердің отырықшы халқын, онда «дала тұрғындарының көрші аграрлы мемлекеттермен өзара әрекеттестігі біздің Орталық Азия туралы білімдеріміздің көп бөлігін қалыптастырды. Дәл осы отырықшы мемлекеттер көшпенді-варварлардың «қарабайыр» өмір салты (олардың варварлық салт-дәстүрлері, аспаздығы, аң терілері мен жүндерінен киімдері) туралы мәліметтерді қалдырды [13].

I тарау жағдайлар талап еткендей, төменгі технологиялардан жетілген технологияларға дейінгі номадизмнің шаруашылық-экономикалық эволюциясына қазіргі заманға сай түсініктеме береді.

Питер Голден этникалық әртүрлі халықтар мен мемлекеттерді біріктірген негізгі факторларды анықтайды – бұл көрші тайпаларды жаулап алу жолымен көшпенділердің ірі империясының құрылуы және ұзақ арақашықтық арқылы адамдарды байланыстырған сауда. Дәл осы сауда Орталық Азия халықтарын сыртқы әлеммен байланыстырды. Дала көшпенділері бұл байланысты Еуразия қалаларымен қамтамасыз етті, себебі тауарлар Қытайдан Орталық Азия арқылы Персияға дейін, сосын Жерорта теңізіне дейін тасылды [14].

Атауы «» II тарау моңғол далаларында б.д. II ғ. гсиен-ну халқының пайда болуы және оның Қытайдағы Хан әулетіне қарсы тұруы туралы баяндайды, ол соңғыны Ұлы Қытай қорғанын салуға мәжбүр етті. Сол кезде Қытайдан батысқа қарай номадтардың екі қуатты күші пайда болды, олар нәтижесінде айтарлықтай жаһандық салдарларға ие болды: Кушан империясы және ғұндар. «Гсиен-нудың өркендеуі мен құлдырауы түрлі көшпенді халықтарды, атап айтқанда түркі топтарын қазақ далаларына ығыстырды, онда олар басқа тайпалармен одаққа бірікті және жаңа тайпалық одақ – ғұндарды қалыптастырды» [15]. Соңғылар туралы айта отырып, П. Гол-

ден батыстық шығыстануда тараған ғұндардың гсиен-нудан шығуы туралы тұжырымдамаға қосылады 33). Бұл оқиғалар туралы әңгімелей отырып, П. Голден өз кітабының негізгі тақырыптарының бірін ашады – «халықтар мен тілдердің қозғалысы және жаңа этникалық бірлестіктердің құрылуы» [16].

Ші тарау «Таңғажайып қағандар: «түркілер және олардың ізбасарлары» Шығыс және Батыс Түркі қағанаттарын сипаттайды, олар «барлық болашақ көшпенді мемлекеттер үшін үлгі» болды және отырықшы әкімшілік жүйені қолдануға қарамастан «постаральді номадизм түркі экономикасының негізгі формасы болып табылды, ал аттың күші олардың әскери қуатының негізі болып қалды» [17]. Бұл жерде ол Ұлы Жібек жолының түркі империясын күшейту және байытуды маңызын атап көрсетеді.

Кітаптың төртінші және бесінші бөлімдері Орталық Азияда жібек саудасының мәнін анықтауға, сондай-ақ араб жаулап алулары барысында мұнда исламның таралуына арналған. «Моңғол бораны» алтыншы тарауында П. Голден моңғолдардың әлемдік тарихқа ықпалы және олардың империяларының жаңашылдық рөлі туралы баяндайды: «Моңғолдар ұлан байтақ-әлемдік патшалыққа даланы, орман зонасын және көптеген көрші мемлекеттерді (Қытай, Иран; Ортағасырлық Русь) алып келді ... Олар 1250-1350 жж. аралығында халықаралық коммуникация желілерін, ерте «әлемдік» жүйенің бастамасын енгізе отырып, жаһандық тарихқа терең әсер етті – қазіргі әлемнің жол салушылары» [18]. Американдық шығыстанушы үшін «сол кезеңдегі моңғолдар бұл ұлы кросс-мәдениетті магистральдің сәулетшілерінен де артық болды, олар өзара айырбас үдерістерінде белсенді ойыншылар болды» және де «бұл мәдени айырбас дәл осы моңғол сүзгісі арқылы өтті» [19].

Жетінші тарау Орталық Азиядағы түркі тілі мен исламның басымдылығы туралы баяндайды және де Әмір Темірді ұлы Еуразия жаулап алушылары-номадтардың ішіндегі соңғысы ретінде сипаттайды.

П. Голденнің «Дүниежүзілік тарихтағы Орталық Азия» кітабы бұл өңірдің жергілікті тарихын жаһандық мәнмәтінде көрсетеді, оның пікірі бойынша Орталық Азия, бұл өңір тудырған, мәдениеттердің балқытушы қазаны болып табылады. Жергілікті мен жаһандықтың үйлесуі арқылы П. Голден дүниежүзілік тарихқа жаңа көзқарасты қалыптастырды.

Біздің көзқарасымыз бойынша, ежелгі және ортағасырлық тарих бойынша жалпылағыш сипаттағы жұмыстар арасынан Э.А. Томпсонның, О. Маенхен-Гельфеннің, К. Келлидің ғұндар туралы ірі зерттеулерін еске түсіре кету керек.

Ғұндарды беделді зерттеушілердің бірі британ классигі және медиовисті Эдуард Артур Томпсон болып табылады. XX ғ. бірінші жартысындағы батыс шығыстануына көрнекті үлес 1948 ж. Ұлыбританияда жарық көрген оның монографиясы «Аттила және ғұндар тарихы» («History of Attila and the Huns») болды. 1999 ж. бұл кітап «The Huns» («Ғұндар») деген атаумен қайта басылды. Кейінірек ағылшын басылымы 1999 ж. орыс тіліне аударылып, «Ғұндар. Даланың қаһарлы жауынгерлері» атаумен 2008 ж. «Центрполиграф» баспасында басылып шықты. Томпсон Э.А. ең алдымен Еуропаның ежелгі және ортағасырлық тарихын зерттеуші болды. Ол жеке алғанда ғұндар тарихы сөзсіз қызық деп есептеді, бірақ ол үшін олардың Рим империясымен өзара қарым-қатынасы үлкен қызығушылық тудырды [20].

Э.А. Томпсонның кітабы ғұндар тарихы туралы олардың Қара теңіздің солтүстігінен готтарға бірінші шабуыл жасаған кезден бастап, олардың атақты көсемі Атилланың өлімінен кейін ғұн империясы күйреуіне дейін баяндайды, бұл Томпсонның зерттеуін осыған ұқсас алдыңғы жұмыстардан айтарлықтай ерекше етеді, себебі бұл оның пайдаланылған деректердің сыни сипаттамасы, ол оларды егжей-тегжейлі талдайды және археологиялық дәлелдердің шектеулігі туралы пайымдайды. Алайда, британ зерттеушісі тек еуропалық жазбаша құжаттарға сүйенеді және олардың маңызын асыра бағалайды: «Ғұндардың тарихын зерделей отырып, біздің тек қана грек және рим саяхатшылары мен тарихшыларының дәлелдемелеріне сүйене алатынымыз айдан анық» [21].

Британдық профессор зерттеуінің жаңалығы, ең алдымен, оған дейін іс жүзінде ғұндардың әлеуметтік тарихын баяндауға әрекет жасалынбағандығында. Э.А. Томпсон ғұн қоғамының материалдық ұйымдастырылуын және әлеуметтік құрылымын, оның басында Атилла тұрғанға дейін қалай болғанын және оның кезінде қалай болғанын, өзгерісте зерттейді. Э.А. Томпсонның кітабы сондай-ақ автордың ғұндар тарихын, басқа жұмыстарда баяндалғанға қарағанда барынша нақтырақ баяндауымен ерекшеленеді.

Э.А. Томпсон хунну көшпелі халқының мүмкін қытайлық шығу тегі жайлы талқылауларға қатысудан бас тартады.

Британдық тарихшының ғұндар тарихының бірнеше мәселелеріне көзқарасы, батыс шығыстануында жеткілікті түрде таралғаннан айтарлықтай ерекшеленеді. Ол данышпан әскери қолбасшы, билеуші және дипломат ретіндегі және «оның үздік қасиеттерінің арқасында байтақ ғұн империясы өмір сүрді» деген Атилла туралы көпшілік мойындаған пікірді теріске шығарады». Ол оны Атиллаға дейін бұл империяның болғандығымен түсіндіреді: «Атилланың Шығыс ханнан айырмашылығы ол алдыңғылардан дайын (немесе дайын дерлік) империяға ие болды, ал моңғолдар аздаған, жеке пасторальді тайпалар болып қала берген» [22].

Э.А. Томпсон Атилланың әскери даналылығына күмән келтіреді. Ол ғұндардың атақты қолбасшысына іс жүзінде үнемі әскери табыс серік болды, өйткені оған тиісінше қарсылық көрсетілмеді немесе жеңіске ірі шығындар арқылы қол жеткізілді деп есептеді [23].

Британдық зерттеушінің кітабында белгілі бір кемшіліктер бар, мәселен бастапқы деректердің ашық жетіспеушілігі. Автор өзінің зерттеуін бірнеше римдік шығармаларға құрады, негізінен Аммианус Марцеллинустың және Приска Панийскийдің шығармаларына.

Ғұндар тарихы бойынша бір кездері басылып шыққан іргелі еңбектердің бірі Австрия шығыстанушысы, тарихшы, жазушы және саяхатшы Отто Дж. Маенхен-Гельфеннің кітабы «Ғұндар әлемі. Олардың тарихы мен мәдениетін зерттеу» болып табылады. Өзі өлгеннен кейін ол аяқталмаған қолжазбаны қалдырды, оның негізінде Макс Найттың редакциясымен «World of Huns. Study of their history and culture» кітабы жарық көрді. Кітап 1973 ж. Berkeley, University of California Press баспасында басылып шықты.

Профессор Маенхен-Гелфенді басқа тарихшы-шығыстанушылардан оның археология, филология, өнер тарихы салаларындағы бірегей кәсібилілігі мен энциклопедиялық білімі ерекшелендірді, ол грек, орыс, парсы немесе қытай түпдеректерін керемет білді. Маенхен-Гелфеннің гсиен-нуді сипаттайтын қытай деректерін білуі, оған ғұндардың мүмкін қытайлардан шығу тегі туралы кең таралған көзқарасты сыни бағалауға мүмкіндік берді. Өзінің еңбегінде профессор Маенхен-Гелфен Азияның өнер тарихының іргелі білімдерін ашты. Дәл осы өзінің филологиядағы, археологиядағы, өнер тарихындағы құзырлығының арқасында ол ғұндар металдармен жұмыс істеу дағдыларын білмеген деген пайымдамалар туралы аңызды сейілтті [24].

Шығыстанушы ретіндегі Маенхен-Гелфеннің ғылыми жетістігі ғұндар тарихы бойынша деректерге объективті, ғылыми-негізделген сындары болып табылады. Ол ең басынан бастап бұл халыққа Еуропа хронистері арқылы қара жағылды және әзәзілдендірілді (бұл термин Отто Маенхен-Гелфеннің өзі арқылы ендірілді) деп есептеді, олар оларды Шығыстан келген варварлардың мәңгі, бірақ ұсқынсыз ордаларының бейнесі ретінде сипаттады, сондықтан оларға қатысты қырағылық аса қажет болды, бірақ кімнің дәл ұқсастығының аса маңызы болмады... Бұл біржақтылық толық түсінікті болмайынша және бұл сирек орын алады – әдеби дәлелдеме бұрыс оқылуға мәжбүр» [25].

Отто Маенхен-Гелфеннің өзі өзінің зерттеулерін белгілі трактаттардан ерекшелендіретін нәрсе, археологиялық материалдарды кеңінен қолдануында екенін атап көрсетті.

Өз шығармасында Отто Маенхен-Гелфен гуманизмді ғұн зерттеулері сияқты саланың нәсілдік көзқарасына қарама-қайшы тұрғыда білдіреді, бұл XX ғасырдың 30-жылдарындағы германиялық тарихи ғылымда сирек көрініс болды. Бұл шығарманың жаңалығы мен оны өзгешелейтін ерекшелігі ең алдымен келесіде, оның авторы, моңғол мен түркі халықтарының атабабалары туралы сенуге тұрарлықтай зерттеуді, көптеген батыс зерттеушілеріне тән, жалған наным мен лингвистикалық шектеулерден ада еңбекті тудырды. Сондықтан, әрине, көптеген ғалымдар бұл кітапты ғұндар тарихы бойынша шынайы жауһар деп есептейді. Керек болса ол аяқталмаған түрде Э.А. Томпсонның «Ғұндар туралы» жұмысынан анағұрлым басым түседі.

Соңғы уақыттағы ағылшын тілді ғылыми әдебиетте ғұндар тарихы бойынша көрнекті еңбектердің бірі британдық тарихшы Кристофер Келлидің «The end of the Empire: Attila the Hun and the fall of Rome», «Конец империи: Атилла Гунн и падение Рима» Norton, New York, 2009 зерттеуі болып табылады.

К. Келли, өзінің саяси таланты мен жігерін өзінің даусыз билігіне тек қана көшпелі ғұндар емес, сонымен қатар орасан көп готтарды, аландарды, керек болса кейбір римдіктерді біріктіру үшін жұмсаған, Атилланың жеке басын жаңа қырынан ашады. Атилла өлген кезде, қуатты ғұн империясы тез ыдырап кетті. К. Келли зерттеуінің жаңалығы, оның Атилланың бейнесін, қатаң шабуылдар арқылы көрші елдерді басып алғаннан гөрі, өз халқының мүддесі үшін стратегиялық одақтарды құруға

бейім болған, кемеңгер әскери қолбасшы, билеуші және шебер дипломат ретінде қалпына келтіруге әрекет жасауында. Мәселен, автор Рим генералымен оның ұзақ уақыт бойғы байланысы туралы, рим императорының қарындасы Гонорияның Атиллаға күйеуге шығуға уәдесі туралы әңгімелейді. К. Келлидің зерттеулеріне дейін бұл оқиғалар тарихи әдебиетте айтылмаған.

Барлық қарастырылған жұмыстар Орталық Азия тарихының батыстық тарихнамасының маңызды көрінісі болды. Баса айта кету керек, оны

анықтайтын да солар. Бұл монографияларда бай библиография, иллюстрациялар, карталар бар. Ұсынылған қысқаша шолу бұл зерттеулердің әртүрлі тұрғыдағы, жан-жақты сипаттамасын көрсетеді. Олардың бағалы сипаты, түркі және моңғол халықтары сабақтастығының, тұтастығының және ерекшелігінің аспектілерін назарға алу болып табылады. Осылайша, батыс тарихшылары жоғары кәсібилілікпен, ауқымды және түрлі деректерге сүйене отырып, түркі халықтарының ежелгі және ортағасырлық тарихын зерттеуге баға жетпес үлес қосты.

Әдебиеттер

- 1 Grousset Rene «The Empire of the steppes. A history of Central Asia». Rutgers University Press, 1970, p. 2
- 2 Сонда, p. 2-3
- 3 Сонда, p. 5-6
- 4 Carter V. Finley. «The Turks in world history». Oxford University Press, 2005, p. 9
- 5 Сонда, p. 4
- 6 Сонда, p. 225
- 7 Сонда, p 9
- 8 Сонда.
- 9 Сонда, p. 4
- 10 Сонда, p. 4-5
- 11 Golden P. «Central Asia in World history». New York: Oxford University Press, 2011, p. 2
- 12 Сонда, p. 2
- 13 Сонда, p. 104
- 14 Сонда, p 16
- 15 Сонда, p. 33
- 16 Сонда, p. 6
- 17 Сонда, p. 49, 43
- 18 Сонда, p. 90
- 19 Сонда, p. 89
- 20 Томпсон Э.А., с. 11
- 21 Сонда, с. 14
- 22 Сонда, с. 243
- 23 Сонда, с. 244-245
- 24 Maenchen-Helfen Otto...
- 25 Сонда, p. XXIV

References

- 1 Grousset Rene «The Empire of the steppes. A history of Central Asia». Rutgers University Press, 1970, p. 2
- 2 Sonda, p. 2-3
- 3 Sonda, p. 5-6
- 4 Carter V. Finley. «The Turks in world history». Oxford University Press, 2005, p. 9
- 5 Sonda, p. 4
- 6 Sonda, p. 225
- 7 Sonda, p 9
- 8 Sonda.
- 9 Sonda, p. 4
- 10 Sonda, p. 4-5
- 11 Golden P. «Central Asia in World history». New York: Oxford University Press, 2011, p. 2
- 12 Sonda, p. 2
- 13 Sonda, p. 104
- 14 Sonda, p 16

- 15 Sonda, p. 33
- 16 Sonda, p. 6
- 17 Sonda, p. 49, 43
- 18 Sonda, p. 90
- 19 Sonda, p. 89
- 20 Thompson E.A., c. 11
- 21 Sonda, p. 14
- 22 Sonda, p. 243
- 23 Sonda, p. 244-245
- 24 Maenchen-Helfen Otto...
- 25 Sonda, p. XXIV